3-SHO‘BA IQLIMGA CHIDAMLI TEXNOLOGIYALAR

Nukus · 16.10.2026 · UDK 632.98:631.531.04:635

Qaraqalpaqstan sharayatında soyanıń Orzu hám Selekta-302 sortlarınıń ósip rawajlanıw ózgeshelikleri

Oserbaeva Tamaraxan a.x.i.k., professor · **Shamshetdinova Anara** 1-kurs magistr

Qaraqalpaqstan awıl xojalıǵı hám agrotexnologiyalar institutı

Oserbaeva t @ mail.ru

DOI 10.66073/ReFocus-Conf/1610078

Iqtibos uchun: Oserbaeva Tamaraxan, Shamshetdinova Anara. Qaraqalpaqstan sharayatında soyanıń Orzu hám Selekta-302 sortlarınıń ósip rawajlanıw ózgeshelikleri // Aralboyı aymaǵında suwdan paydalanıw nátiyjeliligi hám shorlanıwdıń awıl xojalıǵı eginleri zúráátligi hámde xalıqtıń turmıs iskerligine tásirin monitoring etiw hám qadaǵalaw ushın klimatqa shıdamlı innovaciyalıq texnologiyalardı islep shıǵıw: xalıqaralıq ilimiy-ámeliy konferenciya materialları. – Nókis, 2026. – B. 305–308. – DOI: 10.66073/ReFocus-Conf/1610078

Annotaciya. Selekta sortınıń tamır sistemaları kúshlirek rawajlanǵanlıǵı, Orzu sortınıń bolsa shaqalana alıw qábiletine iye ekenligi anıqlandı. Soya sortları ónip shıqqannan soń 32-35 kúnde gúllep basladı hám «Orzu» sortınıń gúli aq reńde,

«Selekta-302» sortınıń gúli bolsa ashıq qızıl reńde bolıwı anıqlanǵan.

Gilt sózler: soya, sortlar, egiw, rawajlanıw, tamır, gúli, aq.

Аннотация. Установлено, что корневая система сорта Селекта

развита сильнее, а сорт Орзу обладает способностью к ветвлению. Установлено, что сорта сои начинают цвести через 32-35 дней после

прорастания и у сорта «Орзу» цветки белого цвета, а у сорта «Селекта-302» цветки светло-красного цвета.

Ключевые слова: соя, сорта, посадка, развитие, корень, цветок, белый.

Abstract. It was established that the root systems of the Selekta variety

are more developed, while the Orzu variety possesses the ability to branch. It was established that soybean varieties began to flower on the 32nd–35th day after germination, and the flowers of the “Orzu” variety were white, while those of the «Selekta-302» variety were bright red.

Keywords: soybean, varieties, planting, development, root, flower, white

Kirisiw

Soyanıń kelip shıǵıwı boyınsha hár qıylı maǵlıwmatlar bar, tiykarınan onıń watanı-Qubla-Shıǵıs Aziya. Qıtayda eramızdan 4 mıń jıl aldın belgili bolǵan. Áyyemnen soya Hindistan, Yaponiya, Koreya, Vetnam hám Indoneziyada egilip kelingen. Bul mámleketlerde soyadan 250 den artıq taǵamlar tayarlanadı.[1,2] Ózbekstanda keyingi jıllarda bul egindi úyreniw, onıń jetistiriw texnologiyasın islep shıǵıwǵa qatań itibar qaratılmaqta hám respublikamızda soyanıń dán hám tákirar egin sıpatında jetistiriw texnologiyası keń túrde úyrenilmekte.[4] Soya jetistiriletuǵın kóplegen mámleketlerde azıq-awqat sanaatı ushın birden-bir belok deregi bolıp esaplanadı.[3]

Soya sobıqlı ósimlik bolıwı menen birge may beriwshi egin bolıp ta sanaladı. Dúnya júzinde bir jılda islep shıǵarılatuǵın ósimlik mayınıń 40 % ten kóbiregi yaki sonıń 105 mln tonnası soya.[5]

Ádebiyatlar sholıwı

Soya ósiriw boyınsha ilimpazlardıń ótkergen ilimiy izertlewleriniń nátiyjeleri boyınsha, Ózbekstannıń suwǵarılatuǵın topıraqları sharayatında erte báhárgi múddette egilgen soyazarlardıń ortasha ónimdarlıǵı gektarına 50-55 centnerge shekem, orta múddette egilgende 37-40 centnerge

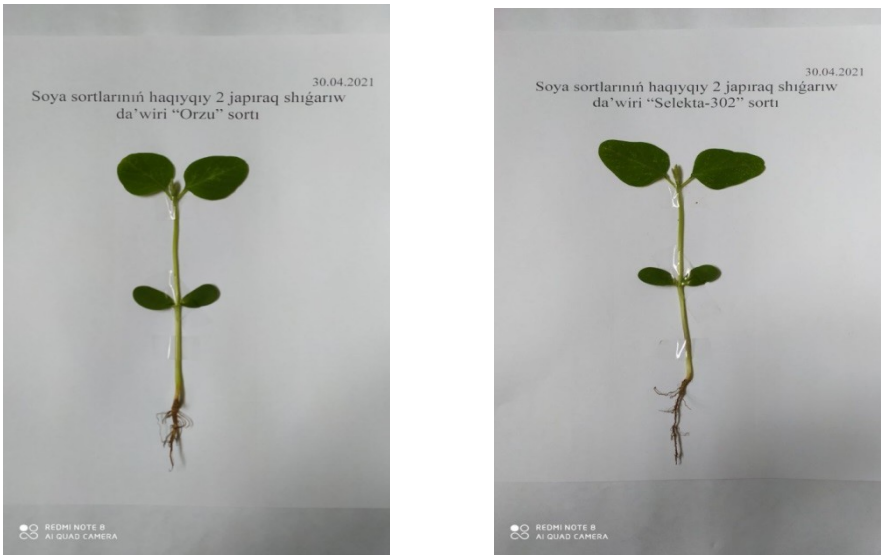
shekem, gúzlik ǵállelerden keyin tákirar etip egilgende 15-27,3 centnerdi quraǵan. [6] Respublikamızda soyanıń erte piser, orta piser, orta keshki sortların tiykarǵı egin retinde egip ósiriw hám onnan gektarınan keminde 3-4 tonna hám onnan artıq beloklı ónim alıw múmkin. Nátiyjede azıq-awqat mayı islep shıǵarıw hám sharwashılıq, qusshılıq jánede rawajlanadı, olardı beloklı azıqlıq penen támiyinlew dárejesi artadı. Soyanı túrli muǵdarda hám qalıńlıqta egiw onıń egiw múddetine baylanıslı boladı. Ertepiser sortlar 20-30 mayǵa shekem egilgende túp sanı gektarına 800-900 mıń dananı quraǵan. Orta piser sortlar 15-30 mayǵa shekem egilgende 700-750 mıń/ga túp sanı, kesh piser sortlarda 10-25 aprelde egilgende 300-500 mıń/ga túp sanı bolǵan. Bulardıń hámmesi egiw múddeti menen birge egiw zonasına da baylanıslı boladı [7]. Soyanı egiwde eń kóp paydalanılatuǵın egiw usılı keń qatarlap qatar arasın 45 sm etip egiw. Rossiyanıń túsliginde gerbicidsiz soya jetistirilgende qatar arasın 60 yaki 70 sm etip egiledi. Bunda SST-12T markalı seyalkalar STYa-31000, SZSSh-3,6, SPCh-6M, SUPN-8 maslamaları menen egiledi.

Material hám usıllar. Soya sortlarınıń egiw múddetleri hám muǵdarlarına baylanıslı kógerip shıǵıwın; túp sanın; laboratoriya hám atız kógeriwsheńligin, ósimliktiń ósip rawajlanıw ózgesheliklerin anıqlaw; fenologiyalıq baqlawlar ótkeriw; ósimliklerdiń jıyınǵa saqlanıw dárejesin anıqlaw jumısları alıp barıldı.

Izertlewler dala hám laboratoriya sharayatlarında alıp barılıp, bunda dala tájiriybelerin jaylastırıw hám baqlawlar alıp barıw Ózbekstan paxtashılıq ilimiy izertlew institutı xızmetkerleri tárepinen islep shıǵılǵan «Dala tájiriybelerin ótkeriw usılları», soya ósimliginde ótkeriletuǵın izertlewlerde alıp barılatuǵın fenologiyalıq baqlawlardı ótkeriw hám birlemshi tuqımgershilik sistemasın shólkemlestiriw boyınsha M.Mannopova, Z.M.Jumabaevlardıń kórsetpesi tiykarında alıp barıldı. Soya sortları tuqımlarınıń dala ónimdarlıǵı, ósimliktiń túp sanı hám sortlardıń biometriyalıq kórsetkishleri dala eginleriniń Mámleketlik sort sınaw usılı, ósimlik japıraqlarınıń bet kólemi A.A.Nichiporovichtiń usılı tiykarında anıqlandı.

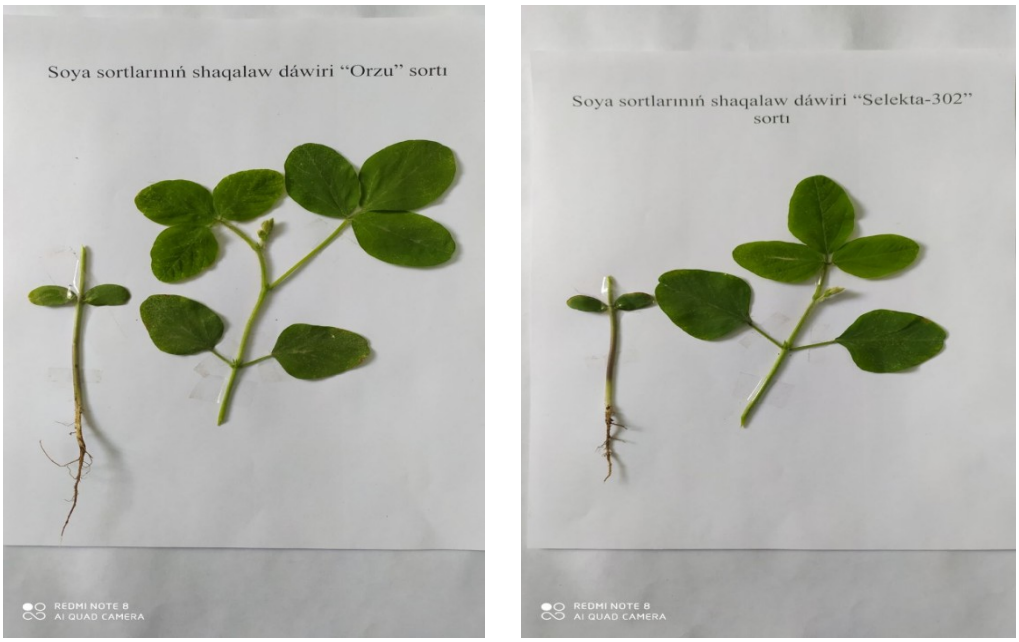
Nátiyjeler hám talqılaw

Individual ósiw hám rawajlanıw processinde dán eginleri organogenezdiń fenologiyalıq dáwir hám basqıshların basınan ótkeredi. Bul dáwir hám basqıshlardıń hár biri jańa organlardıń payda bolıwı hám bir sırtqı morfologiyalıq qásiyetleri menen xarakterlenedi. Barlıq dánli sobıqlı ósimlikler sıyaqlı soya ósimliginde de kógeriw, shaqalaw, ǵumshalaw, gúllew, sobıqtıń qáliplesiwi, onıń pisiw dáwirlerin ótedi. Dáwirlerdiń ótiwi ushın talap etiletuǵın jaǵday sort biologiyasına baylanıslı boladı. Soǵan qaramastan oǵan qollanılatuǵın texnologiyalıq ilajlar da sezilerli dárejede tásir kórsetedi. Sortlar arasında ótiw ózgesheliklerin úyrengenimizde tómendegidey kórsetkishlerge iye boldıq: kógeriw fazasında sortlar arasında derlik ayırmashılıq bolmay, barlıq sortlar 13 kúnde kógerip shıqtı, eki hápte ishinde jup japıraqlar payda boldı. Kógeriw fazasında sortlar arasında morfologiyalıq belgileri boyınsha da aytarlıqtay ayırmashılıq bayqalmadı (súwret-1).

1-súwret. Soya sortlarınıń jup japıraq shıǵarǵan dáwirindegi kórinisi

10-may kúni soya sortları shaqalap basladı, Selekta sortınıń tamır sistemaları kúshlirek rawajlanǵanlıǵı, al Orzu sortınıń shaqalaw qábileti bar ekenligi kórindi.

2-súwret. Soya sortlarınıń shaqalaw dáwirinen kórinis

Soya sortlarınıń jaqsı ósip rawajlanıwın támiyinlew ushın shaqalaw fazasında azıqlandırıw jumısları ótkerildi. Soya sortları kógerip shıqqannan soń 32-35 kúnde gúllep basladı. «Orzu» sortınıń gúli aq reńde, al «Selekta-302» sortınıń gúli aqshıl qızıl reńde bolatuǵınlıǵı anıqlandı (súwret-3). 48-50 kúnde sobıqlar payda bola basladı hám bul sortlar arasında birdey boldı.

3-súwret. Soyanıń gúllew dáwirinen kórinis

Vegetaciyalıq dáwirde eń kóp-uzaq waqıt dawam etetuǵın dáwir-bul pisiw fazası bolıp tájiriybemizde 60-64 kúnge sozıldı. Bul processte dáslep sobıqlar qáliplesedi, sońınan pisiwge ótedi. Orzu hám Selekta-302 sortları vegetaciyalıq dáwirdi ótiw ushın 108 kún talap etti.

Juwmaqlap aytqanda, Selekta sortınıń tamır sistemaları kúshlirek rawajlanǵanlıǵı, al Orzu sortınıń shaqalawǵa qábileti bar ekenligi anıqlandı. Soya sortları kógerip shıqqannan soń 32-35 kúnde gúllep basladı hám «Orzu» sortınıń gúli aq reńde, al «Selekta-302» sortınıń gúli aqshıl qızıl reńde bolatuǵınlıǵı anıqlandı. Vegetaciyalıq dáwir boyınsha ayırmashılıq bayqalmadı.

Paydalanılǵan ádebiyatlar dizimi

1. Atabaeva X.N., Isroilov I.A., Umarova N.S., Abitov Yu.I. Soya navlarining hosildorligiga ekish me’yori va usulining ta’siri // Sholi va dukkakli-don ekinlarining selekciyasi, urug‘chiligi va agrotexnologik tizimini rivojlantirishning asosiy yo‘nalishlari va imkoniyatlari: Maqolalar to‘plami. Resp.ilm.amal.konf. - Toshkent, 2010. - 65-67 b.
2. «Dala tajribalarini ótkazish uslublari»-T. O’zPITI, 2007,147 b.
3. Isroilov I. Vliyanie norm mineral’nıx udobreniy i nitragina na urojaynost’ sortov soi pri povtornıx posevax v usloviyax orosheniya. Avtoref. dis.kand. s/x. nauk. – T.: 2005 g.-19. S
4. Oserbaeva T., Esboganov R., Turimbetov R. Mung bean “Radost” and“Qaxrabo” the effect of hanging development of varieties on planting time. Scopus, vol. 25 No 6(2021) 16619-16624.
5. Oserbaeva T. Ósimlikshilik hám paxtashılıq.Tashkent,«Navruz»,2020,380
6. Yormatova D.Yo, Ma’murov A. Eng yaxshi takroriy ekin // O‘zbekiston qishloq xo‘jaligi jurnali. - Toshkent, 2007. - № 6. 17 b.
7. Siddiqov R., Mannopova M., Saidov S. Xo‘raki no‘xot // O‘zbekiston qishloq xo‘jaligi.- Toshkent, 2003. -№ 4. –B. 3.